

УНИВЕРСИТЕТ ВЪНШНА АНТРОПОЛОГИЧЕСКА ШКОЛА

В ПОИСКАХ СУЩНОСТИ

Сборник статей в честь 60-летия Н. Д. Руссева

*Под редакцией
М. Е. Ткачука и Г. Г. Атанасова*

Библиотека

КИШИНЕВ
2019

HIGH ANTHROPOLOGICAL SCHOOL UNIVERSITY

IN SEARCH OF THE ESSENCE

Essays in honour of Nicolai Russev
on the occasion of his 60th birthday

Edited by
M.E. Tkachuk and G.G. Atanasov

KISHINEV
2019

СОДЕРЖАНИЕ

AD GLORIAM

М. Е. Ткачук (<i>Кишинёв, Молдова</i>). Дунайская элегия Руссева	13
В. Йотов, А. Минчев (<i>Варна, България</i>). Приятелски и колегиален поздрав към Николай Руссев	19
О. А. Довгополова (<i>Одесса, Украина</i>). «Гораздо сложнее было с живыми...»: История одного поселка на границе тектонических сдвигов цивилизаций	21
Список печатных трудов Н. Д. Руссева	25

АНТИЧНЫЕ МОТИВЫ БАЛКАН

А. Минчев (<i>Варна, България</i>). Елинистически фигурални лампи от античного светилище на нос Свети Атанас край Бяла, Варненско	35
А. Орачев (<i>Ахтопол, България</i>). Българският поведенчески стереотип — кимане с глава в знак на съгласие у гетите в <i>Tristia</i> на Овидий	43
В. Йотов (<i>Варна, Болгария</i>). Античная печь III в. на мысе Св. Атанас, Варненская область, Болгария	55

РАННЕЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ У ГОРОЖАН И НОМАДОВ

С. Б. Сорочан (<i>Харьков, Украина</i>). Баптистерии раннесредневекового византийского Херсона: некоторые итоги изучения	67
М. М. Казанский (<i>Париж, Франция</i>). О «кочевнических юртах» на памятниках оседлого населения лесостепи (V—VIII вв.).	73

НУМИЗМАТИЧЕСКИЕ ЭТЮДЫ

А. В. Кривенко (<i>Тирасполь, Молдова</i>), М. Н. Бутырский (<i>Москва, Россия</i>). Монеты Латинской и Византийской империй из находок на территории Пруто-Днестровья.	89
Н. А. Алексеенко (<i>Симферополь, Крым</i>), Л. В. Дергачёва (<i>Бухарест, Румыния</i>). Молдавская монета на территории средневековой Таврики (краткий обзор) . . .	97

МАТЕРИЯ ЗНАЧЕНИЙ

- М. М. Чореф** (*Нижневартовск, Россия*). К вопросу о датировании совместного правления Радамсадия и Рескупорида V 109
- С. В. Белецкий** (*Санкт-Петербург, Россия*). Новый тип древнерусского княжеского знака 119
- Й. Валериев** (*Бургас, Бългaрия*). Къснономадски пандантиви амулети от района на Долния Дунав 125

РЕЛИКТЫ СТЕПЕЙ ЕВРАЗИИ

- Н. Н. Крадин** (*Владивосток, Россия*). Города в кочевых империях Внутренней Азии. 149
- М. В. Ельников** (*Запорожье, Украина*). Золотоордынское городище Конские Воды по письменным источникам, картографическим материалам и археологическим данным 171
- Л. Ф. Недашковский** (*Казань, Россия*). Остатки погребений, металлические, стеклянные и каменные изделия с Увецкого городища по архивным данным . . 191
- А. Н. Масловский** (*Азов, Россия*). Керамический комплекс как проявление культурного единства оседлого населения европейской части Золотой Орды. Краткий обзор. Общие и частности. 209

УКРАШЕНИЯ ЗОЛОТООРДЫНСКОЙ ЭПОХИ

- К. А. Руденко** (*Казань, Россия*). Золотые и серебряные браслеты XIII—XIV вв. из Булгарской области Золотой Орды: систематизация, атрибуция и датировка. . 239
- С. А. Фидельский** (*Тирасполь, Молдова*), **М. М. Чореф** (*Нижневартовск, Россия*). Бронзовое зеркало золотоордынского времени из окрестностей села Тея на левобережье Нижнего Днестра. 263
- М. В. Квитницкий** (*Тирасполь, Молдова*), **Н. П. Тельнов** (*Кишинёв, Молдова*), **С. Д. Лысенко** (*Киев, Украина*), **С. Н. Разумов**, **В. С. Синика** (*Тирасполь, Молдова*). Золотоордынский погребальный комплекс с зеркалом с изображением сфинксов на Нижнем Днестре 275
- С. С. Рябцева** (†). О некоторых предметах декорировки костюма и украшениях конца XIII — начала XV вв., связанных с золотоордынской традицией 291

ИЗ КУЛЬТУРОЛОГИИ КАРПАТО-ДНЕСТРОВСКИХ ЗЕМЕЛЬ

- И. П. Возный** (*Черновцы, Украина*). Клинковое оружие XII—XV вв. с территории междуречья Верхнего Прута и Среднего Днестра 309
- Б. М. Боднарюк** (*Черновцы, Украина*). Молдо-валашский этнический субстрат в эпоху раннего средневековья: аспекты цивилизационной идентификации в осмыслении румынских историков XX века 331

ЛИЧНОСТИ И ОБРАЗЫ ЭПОХ

- О. М. Луговой (*Одесса, Украина*). Григорий Цамблак и первое упоминание о Хаджибее 341
- А. В. Федорук (*Черновцы, Украина*). «Искусный и очень опытный стратег»: военная деятельность Ивана Русина на службе царей Тырновской Болгарии (20—30-е гг. XIV в.) 349
- Пл. Павлов (*Велико-Търново, България*). За култа към св. Филотея Търновска в средновековна България и Влахия 361
- И. Ф. Грек (*Кишинёв, Молдова*). Рождение историка-болгариста и общественника . . 367

«ОСЕНЬ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ»

- Г. Г. Атанасов, К. Р. Димов (*Силистра, България*). Отново за датировката и произхода на пафтите — *corrigenda et addenda* (По повод колекция в Дуловския музей от с. Окорш, Силистренско) 377
- А. В. Красножон (*Одесса, Украина*). Замок Хаджибей: история исследований, датировки, локализация 395
- А. В. Балух (*Черновцы, Украина*). Влияние польско-турецкого соперничества второй половины XVII в. на военно-политическую ситуацию в Карпато-Днестровском регионе 413

К ОСМЫСЛЕНИЮ ТЕОРИЙ И ЗАБЛУЖДЕНИЙ

- В. П. Кирилко (*Симферополь, Крым*). Терминологический аспект в изучении одоннефных храмов средневекового Крыма 427
- Б. Д. Борисов (*Велико-Търново, България*). Проблемът за средновековните сезонни селища от територията на дн. Югоизточна България (трансхуманс или номадизъм) 449
- В. Л. Мыц (*Санкт-Петербург, Россия*). Мнимое княжество Киркельское в Юго-Западном Крыму XIII—XV вв. 467
- Список сокращений. 475

CONTENTS

AD GLORIAM

M.E. Tkachuk (<i>Kishinev, Moldova</i>). Russev's Danubian Elegy	13
V. Yotov, A. Minchev (<i>Varna, Bulgaria</i>). Greetings to Nikolai Russev from Friends and Colleagues	19
O.A. Dovgopolova (<i>Odessa, Ukraine</i>). "Those alive were much harder to deal with...": history of a settlement on the border between tectonic shifts of civilizations	21
List of Published Scientific Works by N.D. Russev	25

CLASSICAL MOTIVES OF BALKANS

A. Minchev (<i>Varna, Bulgaria</i>). Hellenistic Plastic Lamps from the Ancient Sanctuary at Sveti Atanas Cape near Byala, Varna Region	35
A. Orachev (<i>Ahtopol, Bulgaria</i>). The Bulgarian Behavioral Stereotype, Head Nodding Used by the Getae as a Sign of Consent in Ovid's Tristia	43
V. Yotov (<i>Varna, Bulgaria</i>). Antique Kiln of 3rd Century on Sveti Atanas Cape, Varna Region, Bulgaria	55

EARLY MIDDLE AGES AT BURGHERS AND NOMADS

S.B. Sorochan (<i>Kharkiv, Ukraine</i>). Baptisteries of the Early Medieval Byzantine Cherson: some results of study	67
M.M. Kazanski (<i>Paris, France</i>). On the "Nomadic Yurts" on the Sites of the Settled Population of the Forest-steppe (5th—8th Centuries)	73

NUMISMATICAL SKETCHES

A.V. Crivenco (<i>Tiraspol, Moldova</i>), M.N. Butyrsky (<i>Moscow, Russian Federation</i>). Coins of the Latin and the Byzantine Empires by the Finds on the Territory of Prut-Dniester Region	89
N.A. Alekseienko (<i>Simferopol, Crimea</i>), L.V. Dergacheva (<i>Bucharest, Romania</i>). The Moldovan Currency Discovered in Medieval Taurica (short overview)	97

MATTER OF MEANINGS

- M.M. Choref** (*Nizhnevartovsk, Russian Federation*). **On Dating of the Joint Rule of Rhadamsades and Rhescuporis V** 109
- S. V. Beletsky** (*Saint Petersburg, Russian Federation*). **New Type of the Old Russian Princely Token** 119
- I. Valeriev** (*Burgas, Bulgaria*). **Late Nomadic Pendent Amulets from the Lower Danube** . 125

RELICS OF THE STEPPE EURASIA

- N. N. Kradin** (*Vladivostok, Russian Federation*). **Cities in Nomadic Empires of Inner Asia** 149
- M. V. Elnikov** (*Zaporizhzhia, Ukraine*). **Golden Horde Hillfort Konskie Vody by Written Sources, Cartographic Materials and Archaeological Data** 171
- L. F. Nedashkovsky** (*Kazan, Russian Federation*). **The Remains of Burials, Metal, Glass and Stone Wares from the Uvek Hillfort by Archival Materials** 191
- A. N. Maslovskiy** (*Azov, Russian Federation*). **Ceramic Complex as a Sign of Cultural Unity of Settled Population of Golden Horde. Brief review. Common and particular** . . 209

DECORATIONS OF THE GOLDEN HORDE TIME

- K. A. Rudenko** (*Kazan, Russian Federation*). **Gold and Silver Bracelets of the 13th—14th Centuries from the Bulgar Region of the Golden Horde: systematization, attribution and dating** 239
- S. A. Fidelski** (*Tiraspol, Moldova*), **M. M. Choref** (*Nizhnevartovsk, Russian Federation*). **A Bronze Mirror of the Golden Horde Time from the Outskirts of the Teia Village on the Left Bank of the Lower Dniester** 263
- M. V. Kvitnytskyi** (*Tiraspol, Moldova*), **N. P. Telnov** (*Kishinev, Moldova*), **S. D. Lysenko** (*Kiev, Ukraine*), **S. N. Razumov**, **V. S. Sinika** (*Tiraspol, Moldova*). **Golden Horde Grave with a Mirror with the Image of Sphinxes in the Lower Dniester Region** 275
- S. S. Ryabtseva** (†). **On Some Elements of Costume Decoration and Adornments of the Late 13th — Early 15th Centuries Associated with the Golden Horde Tradition** . . 291

PAGES FROM THE CULTUROLOGY OF THE CARPATHIAN-DNIESTER LANDS

- I. P. Vozny** (*Chernivtsi, Ukraine*). **The Blade Weapon of the 12th—15th Centuries from the Territory between the Upper Prut and the Middle Dniester** 309
- B. M. Bodnariuk** (*Chernivtsi, Ukraine*). **Moldo-Wallachian Ethnic Substrate in the Early Middle Ages: aspects of civilization identification as understood by the Romanian historians of the 20th century** 331

PERSONS AND IMAGES OF THE TIME

O.M. Lugovyi (<i>Odessa, Ukraine</i>). Grigorij Tsamblak and the First Record of Khadjibey	341
A. V. Fedoruk (<i>Chernivtsi, Ukraine</i>). “A Skilled and Very Experienced Strategist”: Military Activities of Ivan Rusin in the Service of the Tsars of Tarnovo Bulgaria (20—30s years of the 14th century)	349
Pl. Pavlov (<i>Veliko Tarnovo, Bulgaria</i>). The Cult of St. Phylotea of Tarnovo in Medieval Bulgaria and Wallachia	361
I. F. Grek (<i>Kishinev, Moldova</i>). Birth of a Historian-Bulgarist and Social Activist	367

“THE AUTUMN OF THE MIDDLE AGES”

G. G. Atanasov, K. R. Dimov (<i>Silistra, Bulgaria</i>). Once Again about the Dating and Origin of the Clasps Called Pafta — corrigenda et addenda (On the occasion of the collection in the museum of Dulovo, found in the area of Okorsh, Silistra region) . . .	377
A. V. Krasnozhon (<i>Odessa, Ukraine</i>). The Khadzhibey Castle: History of Research, Dating, Localization	395
O. V. Balukh (<i>Chernivtsi, Ukraine</i>). The Influence of the Polish-Turkish Rivalry in the Second Half of the 17th Century on the Military and Political Situation in the Carpathian-Dniester Region	413

UNDERSTANDING THEORIES AND DELUSIONS

V. P. Kirilko (<i>Simferopol, Crimea</i>). Terminological Aspect in Studies of Single-Nave Basilicas in the Medieval Crimea	427
B. D. Borisov (<i>Veliko Tarnovo, Bulgaria</i>). The Problem of the Seasonal Settlements on the Territory of Today’s South-Eastern Bulgaria (Transhumance or Nomadism)	449
V. L. Mytz (<i>Saint Petersburg, Russian Federation</i>). The Imaginary <i>Kirkel</i> Principality in South-Western Crimea (13th—15th Centuries)	467
Abbreviations	475

Г. Г. Атанасов, К. Р. Димов

Отново за датировката и произхода на пафтите — *corrigenda et addenda* (По повод колекция в Дуловския музей от с. Окорш, Силистренско)

Keywords: Dobrogea, Silistra kaza, museum of Dulovo, Okorsh village, pafta, aleviti

Ключевые слова: Добруджа, Силистренска каза, Дуловски музей, дивевня Окорш, пафти, алевити

G. G. Atanasov, K. R. Dimov

Once Again about the Dating and Origin of the Clasps Called Pafta — *corrigenda et addenda* (On the occasion of the collection in the museum of Dulovo, found in the area of Okorsh, Silistra region)

A collection of late medieval and early Renaissance finds stored in the museum of Dulovo; the items were found south-east of Okorsh village, Dulovo municipality, Silistra region. Out there, in the area called „Beiska mahala”, a big Ottoman-time settlement was found, which is possibly the original source of the finds, which include 36 pafta clasps discussed in the article.

According to the numismatic information and the dating of the other finds, the settlement can be dated within the 17th and the first half of the 19th century. According to an Ottoman census of 1676, a village called Abdarrahan seems to be listed in Silistra kaza.

The pafta clasps from the collection of Dulovo museum can be divided into 5 types, with their own subtypes. The first type includes small round, cup-shaped pafta clasps, without ornament. Most of the clasps have granular trimming on the periphery, always with a small sharp widening. There are no analogues from closed archaeological sites dated within the period from the 10th to the 14th century. Surely, the dated finds from Niculitel and Silistra are dated within the 17th — the 18th centuries. The second type are round, cup-shaped pafta clasps with a stylized rosette in the center. This type has three subtypes. Most of the clasps are with granular trimming on the periphery, with a small sharp widening. Surely, dated finds from necropolis in Romania are from the period of the 17th—18th centuries. The third type are cup-shaped pafta clasps with radial ornament. This type is a stylized variant of the pafta clasps with a rosette in the center. There are no finds dated within the 10th—16th centuries. The finds from the graves around the church in Arnautkoy village (Poroishte, Bulgaria) are dated within the 17th—18th centuries. The fourth type are shield-like pafas, divided in five subtypes. According to the analogies from surely dated archaeological sites — the church in Arnautkoy and Corinth, we can assume that this type is dated within 18th century. Subtype IVa is dated later — by the first half of the 19th century. The fifth type are leaf-shaped pafta clasps. According to their form, we can add to this type two belt applications with a shape of pafta clasps. According to some analogies from Isakcha, we can date them back in 18th—19th century. According to the surely dated finds, we came to the conclusion that until 16th century the pafta clasps are unknown type of jewelry. The first appearance of pafta clasps on the Balkans and in Bulgaria can be dated by the beginning or the mid of the 17th century. One way for their appearance in this area could be transfer of traditions from Asia Minor, due to relocation of hundreds of Alevi (Shiite) villages in 16th—17th centuries in Eastern Bulgaria

Г. Г. Атанасов, К. Р. Димов

Относно датировки и происхождения пафт — *corrigenda et addenda* (По поводу коллекции Дуловского музея из села Окорш Силистренской области)

В музее города Дулово хранится коллекция позднесредневековых и ранневозрожденческих предметов, открытых юго-восточнее села Окорш (община Дулово Силистренской области). Там, в урочище «Бейската махала» отмечено наличие большого селища османской эпохи, откуда, вероятно, и происходят находки, среди которых имеются 36 пафт — женских поясных пряжек, рассматриваемых в настоящей статье.

Согласно нумизматическим данным и датировке других предметов, поселение датируется в интервале между XVII — началом (серединой?) XIX вв. Село, вероятно, значится по османской переписи 1676 г. в Силистренской казе под именем Абдаррахман.

Пафты из коллекции музея в Дулово можно отнести к 5 типам, а некоторые из них разделить на подварианты. Первый тип объединяет круглые выгнутые пафты без украшений, большинство из которых имеют зернистый бордюр на периферии и всегда — малое остроконечное расширение. Аналоги из закрытых комплексов, датированных X—XVI вв., им отсутствуют. Второй тип составляют выгнутые пафты со стилизованной розеткой в центре, которые разделяются на три подтипа. Большинство из них отмечено зернистым бордюром по периферии и малым остроконечным расширением. Твердо датированные аналоги этому типу происходят из румынских некрополей XVII—XVIII вв. Третий тип — это круглые выгнутые пафты со звездообразным орнаментом. Он является стилизованным вариантом поясных пряжек с розеткой в центре. Такие образцы, датированные X—XVI вв., отсутствуют. Находки из могил в церкви села Арнауткьой отнесены к XVII—XVIII вв. Четвертый тип характеризуют щитовидные пафты, принадлежащие по своим особенностям

к пяти подтипам. Образцы из закрытых комплексов в церкви Арнауткьой и Коринт предполагают датировку XVIII в. Вариант IVa является более поздним и относится к первой половине XIX в. Пятый тип представляют листовидные пафты. На основании их формы к этому типу могут быть причислены и две такого рода поясные аппликации. Аналогии к ним происходят из Исакии и датированы XVIII — началом XIX вв.

На основе точно датированных образцов следует заключить, что до XVI в. пафты являлись неизвестным украшением. Его появление у женщин на Балканах и в Болгарии можно датировать не ранее чем началом — серединой XVII в. Одна из возможностей появления такого рода женских поясных пряжек в Восточной Болгарии — перенесение традиций из Малой Азии вместе с перемещением сюда в XVI—XVII вв. сотен алианских (шиитских) селений.

През 1994 г. директорът на Градския исторически музей в гр. Дулово Белчо Маринов получава колекция от късносредновековни и ранновъзрожденски накити, монети, оръжия, битови предмети. Според откривателя иманяр те са регистрирани с метал детектор югоизточно от с. Окорш, община Дулово, обл. Силистра, в района на голям кайсиев масив. По време на археологическите проучвания на ранносредновековната крепост югозападно от с. Окорш през 1997 г. с колежата В. Йотов посетихме мястото и установихме наличието на римски обект от III—IV в. (вила рустика с неголеми размери?) до силен водоизточник в кайсиев масив на 2 км от селото. Източно от нея до водонапорната кула в м. „Бейската махала“ от селото регистрирахме голямо селище от османската епоха, откъдето вероятно произхождат находките, респективно 36 (38?) пафти, обект на настоящата статия. В музея в гр. Дулово, като цялостен комплекс, се съхраняват и османски, и западноевропейски монети, които според предоставените ни данни са с произход също от селището в м. „Бейската махала“, като тук ще ги разгледаме с известна предпазливост поради някои съмнения относно достоверността на тази информация.

Най-ранният османски паричен знак е от средата на XVI в., а следващите монети са няколко медни мангъра на Мехмед IV (1648—1687 г.) и Сюлейман II (1687—1691 г.), като тези на Сюлейман II са първите машинно сечени османски монети и бележат началото на т. нар. среден период в Османското монетосечение. Следващите по-късни монети представят почти всички следващи султани на Османската империя до началото на XIX в. Има и 2 монети на Абдул Меджид I (1839—1861 г.) от типове и номинали отсичани в първите 5 години на управлението му, преди да направи монетната си реформа.

Причината, поради която изказваме известни съмнения относно предоставената ни информация, според която целият нумизматичен материал произхожда от това селище, е немалкият брой на пробитите монети с цел използване като накити. Факт е, че някои от паричните знаци са силно износени вследствие на вторичната им употреба. Не е из-

ключена възможността някои от тези монети да са били част от накити, използвани в този или околните райони. Въпреки несигурния контекст на монетите, комплексът датира от втората половина на XVII в. — началото на XIX в. Ако се доверим на твърдението, че са открити в селището в м. „Бейската махала“, то е възможно единствената по-ранна монета от XVI в. да е попаднала в селището по-късно и да не е пряко свидетелство за по-ранно обитаване. Що се отнася до изолираните монети от средата на XIX в., то е допустимо затихващо обитаване до средата на XIX в.

Въз основа на монетите и останалите накити и предмети селището условно може да се датира между XVII — средата на XIX в. Не е изключено да става въпрос за регистрираното в османски дефтер от 1676 г. село под името Абдаррахман, каза Силистра, публикуван от Р. Стойков (Стойков 1971: 176). В публикуваните по-ранни регистри от XVI в. с. Абдаррахман, както и съседното Мусуллер липсват. Забележително е, че в границите на днешното с. Окорш (това се вижда при прокарването на нов водопровод през 1998 г.) липсват керамика и находки преди XIX в. Допускаме, че в началото на XIX в. по време на руско-турската война от 1806—1812 г. или по-скоро в резултат на руско-турската война 1830—1831 г. и чумните епидемии през следващото десетилетие, старото с. Абдаррахман е напуснато и обитателите са го преместили на около 2 км северно, в границите на днешното с. Окорш.

Сред многобройните находки, главно накити, решихме да се спрем специално върху пафтите — тема, на която преди 30 г. сме посветили специално изследване (Атанасов 1987: 25—36). Тя обаче заслужава нов прочит, както на фона на колекцията, така и на фона на нови публикации, които налагат известни ревизии на изказаните по-рано становища. Още повече пафтите са традиционен и атрактивен български накит, чието начало и произход не са сигурно уточнени.

На базата на вече формулираната условна типология за колекцията от Силистренския музей и екземплярите от Дуловската колекция могат да се разпределят в няколко типа със съответните варианти.

I. Малки кръгли корубести пафти без украса.

Тук спадат 5 находки (кат. №1—5). Повечето са със зрънчест бордюр по периферията и винаги с малко островърхо уширение, паралелно противоположно на кукичката (мъжката половина) или халката (женската половина) за закопчаване. Диаметърът е средно около 2,8 см. Въз основа на екземпляри от гробове във Враца и Габрово, както и сходни екземпляри от колекцията на Варненския музей, като се позовавах на предложенията от проучвателите на тези обекти (Георгиева, Бучински 1959: 345—347, обр. 3; Койчева 1986: 180—181; Нешева 1985: 116—117, табл. III, 8—13) бях предположил, че се появяват около XII—XIII в. (Атанасов 1987: 26, табл. I-3: 5). При внимателно проучване на обстоятелствата обаче се оказа, че некрополите във Враца и Габрово са късносредновековни, а находките от Варна са безпаспортни образци. Ето защо отнасянето на този тип към XII—XV в. не е достатъчно обосновано. Още повече в затворени комплекси от този период, включително сигурно датирани гробове у нас и съседните балкански страни, пафти от този тип и въобще пафти не са откривани. На пръв поглед изключение правят две пафти от този тип, открити в средновековната крепост до с. Ветрен, Силистренско, обитавана с малки прекъсвания от IX—X до около началото на XVI в. (Атанасов, Йорданов 1994: 26, 47—53, табл. VI: 64, 65). Част от находките, включително пафтите, обаче са донесени в Силистренския музей от иманяри, което поставя под съмнение местонамирането им. Още повече в крепостта се провеждат строителни работи по изграждане на нови землени фортификации през XIX в. По-надежден репер за датировка е сходна пафта с малки размери без украса намерената в некропола с монети от XVII до началото на XIX в. около църквата „Св. Атанас“ до Никулицел (Северна Добруджа), от където произхождат още 9 екземпляра, но те спадат към други типове (Batrana, Batrana 1977: 540). Към тях може да добавим още три пафти със сходни размери от този тип открити при системни разкопки на късносредновековен некропол от XVI—XVIII в. до с. Естер в централна Добруджа недалеч от Констанца, датирани въз основа на археологическата среда към началото на XVIII в. (Mototolea 2015—2016: 331—332, №21—23) и две пафти в некропол до Енисала от същата епоха (Stănică, Ailincăi, Ignat, Zvincă 2005—2006: 328—329, fig. 5, 6). По стратиграфия към османската епоха се отнася малка пафта без украса открита при

археологически разкопки недалеч от южната крепостна стена на Дръстър — Силистра през 1999 г.¹ Образци от Костещи в Южна Молдова и Белгород Днестровски се отнасят към XV—XVI в., но тази хронология е спорна (Абызова, Рябцева 2015: 3—13, рис. 1: 1; 2: 6; Reabțeva 2014: 141—146, tabl. 99—103). Екземплярът от Костещи е случайна находка, а пафтата от Белгород не е от сигурен затворен археологически комплекс, още повече, че крепостта е обитавана непрекъснато до XIX в. Като добавим и факта, че аналогични пафти се регистрирани в селището до с. Окорш, то появата на този тип най-вероятно трябва да се отнесе към XVII в. с развитие през XVIII в.

II. Корубести пафти със стилизирана розета в центъра.

Тук спадат 10 екземпляра (кат. №6—15) с диаметър около 3,00 см (II а — кат. №6—12), като има и вариант с по-големи размери до 5,8 см (II в — кат. №15). Повечето са със зрънчест бордюр по периферията и с малко островърхо уширение, паралелно противоположно на кукичката (мъжката половина) или халката (женската половина). Има един образец който е без островърхо уширение (кат. №8) и друг, представляващ вариант със сложно трисъставно уширение срещу кукичката за окачване (II б кат. №13). Най-често розетата е 6-листна, но има случай с 10 листа (кат. №11). Този тип пафти най-често е бил обект на коментар, като поводът е сходна находка, открита при разкопаването на прабългарския некропол до Нови Пазар от VIII — средата на IX в. (Станчев, Иванов 1958: 99, табл. XXIII: 8). Вече съм обръщал внимание, че според проучвателя проф. Ст. Станчев Ваклинов този екземпляр не е намерен в гробна камера (в затворен комплекс), а на терена, поради което не носи данни за хронология (Атанасов 1987: 26, табл. I-3: 5). В тази насока много по-надеждни са пафтите от този тип II (поради по-големите размери ги диференцираме в тип II в), намерени в гроб в късносредновековния некропол до с. Естерн в района на добруджанския каменен вал от X в. и по-специално в гроб №9, датирани съобразно хронологията на некропола в границите на XVI — средата на XVIII в. (Custorea 1983: 550, fig. 5: 4; Mototolea 2015—2016: 318—323, №1—10). Сходна пафта, но с много по-из-

¹ Тази пафта с инв. №4924/1999 г. е намерена след публикуването на колекцията пафти от Силистра през 1987 г.

ящна орнаментална украса от 8-листни филигранни розети, е открита в гроб №6 на същия некропол с монета на султан Махмуд I (1730—1754 г.), сечена в Константинопол (Custorea 1983: 550, fig. 5: 3). Неин близък аналог е пафта от Хотинската крепост в Южна Молдова (сега в Южна Украйна) намерена при археологически разкопки в пласт от началото на XVIII в., датиран с монета на Ахмед I, емисия отсечена в 1717 г. (Мисько, Пивоваров 2012: 370, рис. 3: 6). В XVII в. се датират и две сходни, но не напълно идентични пафти от християнския некропол във Водоча, Македония (Манева 2011: 90—92, сл. 8—10). Аналогична по форма и близка по размери е пафта от некропола около църквата „Св. Георги“ в Исакача издигната около средата на XVII в., като некропола функционира до края на XVIII — началото на XIX в. (Vasilii 1995: 373, 392, Pl. V: 1.). Тези екземпляри, както и още няколко образци от Естерн (Custorea 1986: 300—302; Mototolea 2015—2016: 318—323, 331, 332, №2, 5, 10, 23, 24) и от Таргушор, на около 10 км. северозападно от с. Естерн в Централна Добруджа (Mototolea 2015—2016: 322, №8, 9), обаче са с по-големи размери и се сближават повече с пафта с кат №15 с диаметър 5,8 см, спадаща към вариант 6 на разглеждания тип. Техния най-близък аналог по украса и размери се явява двойката пафти, открити в късносредновековната църква на Куртя де Арджеш в Румъния, просъществувала между края на XVI в. (най-ранната монета е на Стефан Батори, крал на Полша (1576—1586 г.)) и XVIII в. Специално двойката пафти са открити в гроб №6 на некропола до църквата, като в същата камера са намерени в качеството им на харонов обол монети на Максимилиан II (1564—1576 г.) и на Матиаш I (1608—1618 г.) (Cristoea 1990: 30—35, fig. 16). Прочее, 4 двойки пафти, отнесени на база инвентар към първата половина на XVIII в., са документирани и в некропола до с. Естерн (Mototolea 2015—2016: 318—323, №1—10). На пръв поглед изненадващо, но аналогични пафти са открити при археологическо проучване на гробове от XVII — началото на XVIII в. в Задкавказието и по-специално некрополите при с. Грузинка (Дружинина 2014: 80—89, рис. 3: 1) и Брадж (Шишлов и др. 2003: 64) в Краснодарския край, който XVI—XVII в. е в орбитата на Османската империя. Това са важни репери да датираме разпространението на този тип в границите на XVII — първата половина на XVIII в.

Останалите пафти от този тип IIa са с двойно по-малки размери (диаметър около 3 см —

кат. №6—9) и имат аналози в колекциите на Силистренския и Варненския музей и находки от Калиакра, Търново, некропола до с. Естерн, Молдова (в Колекцията на Националния археологически музей в Кишинев от Костеши и Белгород Днестровски) и пр. (Атанасов 1987: 26—32; Mototolea 2015—2016: 319, №3; Абызова, Рябцева 2007: 101, №2; 2015: 3—13, рис. 1.3., 2.10, 11; Reabteva 2014: tabl. 99: 4, 101. 3). При анализа на паметниците от Силистренската колекция бяхме максимално затруднени в интерпретирането и хронологията на този тип накити. Въз основа на един накит, наумяващ пафти от некропола при Szizak, Унгария (Hampel 1905: 337, fig. 848), датиран в IX—X в., както и екземпляра от Нови Пазар, хипотетично допуснах, че има малка вероятност началото им да се отнася още в IX—X в. (Атанасов 1987: 26—29). При по-внимателен преглед на унгарската литература и консултации с колеги от музея в гр. Сегед се оказа, че накита от Szizak е закопчалка от мъжка дреха, че има малки размери и само формално наумява пафтите. За находката от Нови Пазар вече стана въпрос, че не е от гробовете, а е попаднала случайно на терена. С по-голяма увереност тогава бяхме склонни да определим началото на носене на пафти от този тип към XII—XIV в., като се уповавахме на датирани към епохата на Второто българско царство находки от Царевград Търнов (Георгиева 1974: 398, обр. 4: 5), Калиакра (Атанасов 1987: 27, табл. III:2), некропола до Враца (Георгиева, Бучински 1959: 347, обр. 3) и др. Без изключение обаче в тези центрове има културни напластявания от XVI—XVIII в., което затруднява прецизирането на хронологията. Истински казус е пафтата, открита при разкопки в средновековното селище от XI—XIV в. над античния град Севтополис (Чангова 1972: 116, обр. 95: 1). Тази находка бе един от главните репери, за да отнесем този тип към XIII—XIV в. При по-внимателно вникване в текста обаче установихме, че тази находка е от повърхностния пласт на около 0,20 м, което, подобно на пафтата от Нови Пазар, може да означава, че е попаднала по-късно върху терена. Най-после там е открит един тип стъклени синьо-зелени (кобалтов цвят) гривни с триъгълно сечение и канелюри (Чангова 1972: 122, обр. 98), които според успоредици от затворени комплекси в Силистра (главно сметни ями) се отнасят със сигурност към XVII—XVIII в. Ето защо относно хронологията по-надеждни са сходни пафти от затворени комплекси от XVII—XVIII в. във влашките късносредновековни средища Данещи,

Ратевоещи (Zacharia 1962, 56, fig. 13; Popescu, Rosseti 1959: 712, fig. 15) и специално пафтата от църквата „Св. Георги“ в Исакача от гроб от XVII—XVIII в. (Vasiliu 1995: 373, 392, Pl. V: 2). Затова появата и разпространението на тип IIв, подобно на IIа, трябва да се вмести в границите на XVII—XVIII в. В тези хронологически рамки Й. Василиу, добър познавач на късносредновековните паметници в Северна Добруджа, отнася и пафта, открита в крепостта на Исакача, иначе активно обитавана от X до XIX в., но и тя е случайна находка (Vasiliu 1996: 232—233, Pl. VI: 5). Важен репер за датировката им до началото на XVIII в. са и образците от некропола до с. Естерн (Mototolea 2015—2016: 318—321, 346—351). Твърдението, че по-малките пафти (тип IIа, с диаметър около 3,0 см) са по-ранни от пафтите с двойно по-големи размери (тип IIв) продължава да стои (Атанасов 1987: 27—31; Mototolea 2015—2016: 346—351). Преведените по-горе датирани образци от Куртя де Арджеш и Естерн от тип IIв (с по-големи размери) и Данещи и Ратевоещи от тип IIа с малки размери обаче на този етап не потвърждават категорично тази интересна идея. Пафтите от Кастещи и специално Белгород основателно се отнасят към османския период (Абызова, Рябцева 2015: 3—13, рис. 1: 3; 2: 10, 11), но липсват сигурни реperi, благодарение на които да ги датираме по-рано от XVII в.

III. *Кръгли корубести пафти със звездообразен орнамент.*

Към този тип спадат 3 пафти (кат. №16—18). На базата на многобройните находки от Силистренския музей и техни успоредици на времето предположихме, че сложният звездообразен орнамент, гарниран с релефни точки, и обичайният зрънчест кръг по периферията е стилизиран вариант на пафтите с розета в центъра — мнение, което продължаваме да поддържаме. Потвърждава се и групирането им в три подтипа (Атанасов 1987: 32—33), като в разглежданата колекция са представени първите два. Относно хронологията обаче отново се налагат сериозни корекции. Въз основа на находки от Царевец и Враца отнесохме началото на тяхното производство и разпространение към XII—XIV в., но заключихме, че тази традиция продължава през XVII—XVIII в. Главен маркер за това е пафта от църквата „Св. Димитър“ в с. Пороище (късносредновековното Арнауткьой), открита в храм, изграден около средата на XVI в., опожарен и напуснат през 1810 г. (Маргос 1986: 107—113, табл. VII: 4). Що се отнася до пафтите от Царевец и Вра-

ца, вече посочихме, че тези обекти са обитавани активно и през XV—XVIII в., а наличието на хоризонт от XII—XIV в. е спорно. При положение, че пафтите не са от затворен археологически комплекс, хронологията им е относителна. Нов казус в тази насока е сходна пафта с близки размери и украса, открита при разкопки на средновековната крепост от IX—XIII в. до с. Стърмен, община Бяла, Русенско (Джингов 1982: 57, обр. 60: 1). Тя като че ли даваше най-силни основания началото на този тип пафти да се отнесе към XII—XIII в. И тази находка обаче не е от затворен комплекс. Знае се, че до крепостта е функционирала мелница през Възраждането, а теренът е бил обработван в Ново време като зеленчукова градина. На този фон единствената пафта от относително затворен комплекс е от църквата Св. Димитър в Арнауткьой, убедително датиран в XVII—XVIII в. Такава датировка е предложена и за аналогична пафта от Исакача, но в случая става въпрос за безпаспортен образец (Vasiliu 1996: 232—233, Pl. VI: 3). Относително по-сигурно към втората половина на XVII — началото на XVIII в. се отнасят близки на тип IIIа пафти от околностите на Констанца, Естерн, Таргушор, които са с по-малък диаметър до около 4 см (Mototolea 2015—2016: 324—327, №12—16). Има обаче варианти от същите обекти и от Ghiaurchioi (на брега на Черно Море източно от с. Естерн) с диаметър над 5 см, който може би са по-късни — втората половина на XVIII в. (Mototolea 2015—2016: 327—329, №17—19). Сходна хронология предполагаме и за тип IIIб с диаметър над 5 см и още по-силно изразено многолъчево изображение с псевдоперли и дълговидно островърхо уширение срещу закопчалките. Най-общо в XVIII в. се отнасят идентични пафти от съседното на Силистра с. Остров и напълно съхранени два чифта от Таргушор (Mototolea 2015—2016: 336—338, №31—33). Идеята, че аналогична пафта от колекцията на Карнобатския музей може да е от X—XIV в. е несъстоятелна, още повече става въпрос за случайна находка (Христова 2006: 108, обр. 1).

IV. *Щитовидни пафти.*

Те са най-многобройната група в колекцията, която включва един напълно съхранен чифт (кат. №20—21) и 12 единични находки. Размерите обикновено са сходни с ширина на плочката около 2,5—3,5 см и дължина около 3,5 см (без окачващото устройство). Има известна разлика в оформяне върха на щитовидната плоскост и орнаменталната украса върху него — често релефна, веднъж грави-

Обр. 1. Коланни апликации от XIX в. от Силистренско (снимка К. Димов).

Fig. 1. Belt appliques of the 19th century from Silistra environs (photo by K. Dimov).

рана, а веднъж ажурна. На тази база могат да се разделят на няколко варианта — **а.** пафти с конвексно изрязана плочка и релефни флорални мотиви (кат. №19—24); **б.** пафти с конкавно изрязана плочка (кат. №25); **в.** пафти с назъбено изрязана плочка (кат. №26, 27); **г.** пафти с издължена плочка и релефен розов храст (кат. №28—30); **д.** пафти с издължена плочка и ажурни флорални мотиви (кат. №31, 32). При работа с този тип пафти в Силистренската колекция предложих твърде разтеглена хронология — възможно начало около IX—X в., развитие през XIII—XIV в. и голямо разпространение XVI—XVIII в., като долната граница бе аргументирана с пафтата от Голямата пещера в Мадара (Миков 1938: 61, обр. 50), където обаче има находки не само от X в., а от Праисторията до Възраждането, когато е имало оброчище. Приведените аналози от Второто българско царство от Царевец, Пловдив и Габрово обаче не са от сигурно датирани комплекси, а както стана въпрос специално в Търново и Пловдив има обитаване почти без прекъсване от X до XX в. За Габрово е съмнително дали изобщо има обитаване до XVII в. Единствено пафтата от Коринт е от хоризонт с находки и монети датирани в широките хронологически граници от XVI до XVIII в. (Davidson 1952: Pl. 116: 2551, 2552). Регистрираните през последните десетилетия пафти от този тип без изключе-

ние са също от късносредновековни хоризонти и комплекси от XVII—XVIII в. На първо място ще посочим чифт ажурни щитовидни пафти от гроб №14 в некропола до с. Естер в Централна Добруджа, датирани с монети и находки между XVI и средата на XVIII в. (Custorea 1983: 550, fig. 6: 8). По размери, форма и украса тя е сходна с пафти с кат. №27 от колекцията в Дуловския музей. Почти същият чифт ажурни пафти с гравирани украса са открити в църквата „Св. Никола“ в с. Арнауткьой, Разградско, където културният хоризонт е добре датирани с монети от XVII до края на XVIII в. (Маргос 1986: 117—119, табл. XVII: 9). Специално внимание в тази насока заслужават пафтите от Костешти и Белгород Днестровски (Абызова, Рябцева 2007: 96, 100, рис. 1: 4—11, 16; 2: 1—4), които обаче не са от точно датирани затворени археологически комплекси и най-общо се датират XV—XVIII в. Ние сме склонни да приемем за по-обоснована горната граница. Към XVIII в. може да се отнесат малко по-големите пафти от този тип, причислени към вариант IVг с изострен връх на щита и флорални релефни мотиви, наумяващи розови храсти, така популярни през Османската епоха след XVII в. Подобна форма има ажурна пафта открита през 1994 г. при разкопки недалеч от средновековна църква №2 в Дръстър-Силистра в горни хоризонти с материали от османската епоха². Относително по-късна дата могат да имат пафтите от тип IVа и специално с кат. №19—21, 23—25, където зад дъговидно изрязаната плочка срещу окачващия механизъм има релефно изображение. То наумява широко разпространените през XIX в. апликации, характерни на мъжки и женски колани, плътно вмъкнати една след друга (обр. 1). Не е изключено този вариант да се отнесе към първата половина на XIX в., защото към края на века този тип апликации са с по-големи размери (обр. 1).

V. Листовидни пафти.

Само една находка спада към този тип, като формата по-скоро наумява стилизирано лале (кат. №33). Сред публикуваните пафти не успях да открия близък аналог. Стилизово схожда до 2 апликации с листовидна форма и богата флорално-геометрична украса от същата колекция, но не сме убедени че това са пафти (кат. №34, 35). По-скоро апликации? Условно

² Тази пафта с инв. №3095/1994 г. е намерена в кв. В-12 на кота 15,33 м след публикуването на колекцията пафти от Силистра през 1987 г.

към този тип добавяме още три пафти с кат. №36—38. Въз основа на общите хронологически граници на колекцията отнасяме тези находки най-общо към XVII—XVIII в. В стилото отношение те наумяват пафтите от колекцията на музея в Тулча, датирани също XVII—XVIII в. (Vasiliu 1996: 231—232, tabl. V), но отново става въпрос за находки с неизяснен произход. Към XVIII в. се отнасят и аналозите на последната пафта с кат. №38. Те са от Естерн, района на Констанца (Mototolea 2015—2016: 345, №44—45) и от Белгород Днестровски (Абызова, Рябцева 2007: 96, 100, рис. 2: 2—17), но това не са находки от сигурно датирани комплекси.

Въз основа на представената колекция пафти от Дуловския музей и техните аналозите на Балканите могат да се направят няколко съществени заключения, респективно корекции относно датировката и разпространението на този толкова популярен женски накит до ново време. Определено хипотезите за ползването на женски пафти както през епохата на Първото българско царство (IX—X в.), така и през Възстановеното (Второто) българско царство (XII—XV в.) трябва да отпадне. Няма затворен датирани комплекси през този период, в който да са открити сигурно датирани пафти. Забележително е, че пафти примерно от средища от XII—XV в. като Царевец, Стърмен, Калиакра по форма размери и украса имат пълен аналог с пафти от сигурно датирани затворени комплекси от XVII—XVIII в. Може да илюстрираме примерно с пафтата от Търново и Стърмен, и Калиакра, чиито успоредници от Арнауткьой, Водоча, Грузинка, Естерн и Никулицел (Batrana, Batrana 1977: 540) са от гробове с монети и културни пластове, сигурно датирани в XVII—XVIII в. Да оставим настрана факта, че в посочените средновековни крепости има обитаване през османската епоха. По-същественото е, че при проследяване историята на металните накити от Античността, и специално през Средновековието, няма случаи, в които един тип (примерно пръстени, обеци и коланни украси) да продължават да се произвеждат и носят повече от едно, максимум две столетия. Примерно обеците и пръстените от VIII в. са твърде различни като форма и конструкция в сравнение с тези от IX—X в., тези от IX—X в. като цяло нямат общо с накитите от XI в., още по-различни са обеците и пръстените от XII—XV в. и най-после накитите от XVI—XVII в. са различни от тези от предните столетия (Атанасов, Григоров 2002—2003: 331—391). Също-

Обр. 2. Чиния от Кютахия (Мала Азия) в колекцията на Археологическия музей — Варна с изображение на жена (арменка?) с пафти от XVIII в. (снимка от В. Плетньов).

Fig. 2. A plate with a female portrait (Armenian?), with *pafta*, 18th century, from Kütahya (Asia Minor) from the collections of Varna Museum of Archaeology (photo by V. Pletnev).

то важи примерно за коланите. На този фон да се твърди, че пафти от XVII—XVIII в. могат да имат пълни аналози по форма, украса и размери с пафти, лети през XII—XIV в., в още по-голяма степен IX—X в. е пълен *non sence*! Следва основателният въпрос кога и откъде се появяват пафтите на Балканите, защото освен в България са регистрирани при проучване на обекти от османската епоха в Сърбия, Влахия, Молдова, Гърция, Унгария. Обикновено за най-ранна пафта румънските колеги припознават една коланна украса от края на XIV в. в гроб №10, свързан с Владислав I Влайку (1364—1377 г.) в представителната църква на воеводската резиденция в Куртя де Арджеш (Dumitriu 2001: 136—138, Abb. 9, 10). Действително в коремната област се вижда богато извезан платнен колан с позлатена двойна тока, но тя няма нищо общо нито като конструкция, нито като размери и окачване с женските пафти. Проследявайки пафтите от сигурно датирани комплекси, най-ранните екземпляри са отново в Куртя де Арджеш, но в друга църква от XVI—XVII в., в гроб №6 с монети на Максимилиан II (1564—1576 г.) и на Матияш I (1608—1618 г.) (Custorea 1983: 550, fig. 6: 8). Затова на този етап може да приемем, че началото на тази мода най-рано може да се отнесе след началото на XVII в.

Обр. 3. Алианки (казълбашки) от с. Черник между гр. Дулово и с. Окорш, Силистренско (снимка от архива на Етнографски музей — Силистра).

Fig. 3. Qizilbaş women from Chernik village (between Dulovo and Okorsh towns), Silistra (photo from the archives of the Ethnographic Museum of Silistra).

Забележително е, че през 2015 г. в околностите на София (късносредновековното село Филиповци?) бе проучен голям късносредновековен некропол (около 800 гроба) от XV—XVII в. Положените индивиди (специално жените) са погребани с многобройни накити (над 400!) — гривни, обеци, пръстени, гердани, игли за коси, начелници, много от които сребърни, дело на водещи софийски ателиета (Даскалов и др. 2016: 756—759). Въпреки че в некропола са регистрирани и многобройни коланни украси, не е открита нито една пафта. Главно накитите са в гробове от XV—XVI в., но макар и затихва-

щи, погребения се правят и през първата половина на XVII в. Изобщо този представителен и много добре проучен и датиран некропол, редом с останалото свидетелства, че поне до началото на XVII в. пафтите не са произвеждани и ползвани от жените накит. Въз основа на сигурно датирани паметници началото на тази мода може да се отнесе след началото — средата на XVII в., като става масова практика на Балканите и специално в България в края на XVII и XVIII в. Тя продължава без прекъсване през XIX и до средата на XX в., но пафтите през този период са с няколкократно по-големи размери, имат по-раз-

Обр. 4. Пафти от края на XIX — началото на XX в. във фонда на Етнографски музей — Силистра (снимка К. Димов).

Fig. 4. *Paftas* of late 19th — early 20th centuries, collections of the Ethnographic Museum of Silistra (photo by K. Dimov).

Обр. 5. Пафти от края на XIX — началото на XX в. във фонда на Етнографски музей — Силистра (снимка К. Димов).

Fig. 5. *Paftas* of late 19th — early 20th centuries, collections of the Ethnographic Museum of Silistra (photo by K. Dimov).

лична, но унифицирана форма, а изображения-та върху тях са изключително релефни.

Все още няма еднозначен отговор от къде навлиза около XVII в. и се мултиплицира през XVIII—XIX в. обичаят за производство и носене на женски колани с пафти, който според находките обхваща почти целия Балкански полуостров. Някои типове (специално листовидните и тези с изображение на лалета — инсигна на ислямската култура специално през XVII—XVIII в.) представени в колекциите на Силистренския музей, музеят в Констанца, Белгород Днестровски и др. са силен ар-

гумент в тази насока (Атанасов 1987: 27—31; Mototolea 2015—2016: 347—350; Абызова, Рябцева 2007: 96, 100, рис. 2: 12—15). В голяма степен това се отнася и за доминиращата в украсата на пафтите многолъчева розета, присъстваща върху пафти във всички точки на Балканите! Любопитни са изображения на жени с шалвари върху няколко чинии в колекцията на Варненския музей (обр. 2). Според познавача на тази материя проф. В. Плетньов блюдата от тази серия са произведени в Кютахия (Мала Азия) след края на XVII до първата половина на XVIII в. Рисувани са жени в поч-

ти еднаква поза. Самият факт, че са изобразени хора, подсказва, че майсторите не са мюсюлмани. В повечето случаи навярно са арменци. Единствената информация за пафти при арменките у нас е малката сребърна пафта под формата на птиче крило. Открита е в гроб №75 на некропола от XVII—XVIII в. при арменската църква във Велико Търново (Вачев 2012: 79—80, обр. 40). Познатите ми пафти от етнографските колекции на Армения, за които съдя единствено от интернет пространството, обаче са твърде различни от балканските образци. Забележително е, че и в Европа са регистрирани пафти единствено в територии в границите на Османската империя и главно на Балканите, където са почти всички документирани находки от XVII—XVIII в. Действително има хипотетична възможност тази практика да е дошла от Мала Азия, където през XVI—XVII в. регистрираме една пъстра етническа мозайка с контаминация на практики и обичаи, респективно костюми — османски турци, селджуки, гърци, арменци и специално алиани. Последните са една хетерогенна смес, обединена от шитизма. Документирано е, че след началото на XVI в. голяма част от алианите от османско-иранската граница са депортирани от султаните главно в Североизточна България, респективно в Добруджа (Димитров 1997: 278—333). Мнозинството от тях се сунитизират през XVII и особено през XVIII в., но това е друга тема. Забележително е също, че алианките (казълбашките) в Добруджа и Лудогорието до най-ново време масово се кичат с пафти, като екземплярите от XIX—XX в. (обр. 3) не се отличават особено от пафтите, носени от българките в Силистренско през същия период (обр. 4; 5). Продължава практиката от XVII—XVIII в. да се разпространяват и изработват два основни типа — идеално кръгли (кат. №8, обр. 5) и листовидни, продължение на типове с островърхо уширение срещу механизма за окачване (кат. №11—13, 18), което през XIX—XX в. се трансформира в листовидна форма (обр. 4). Както през XVII—XVIII, така и през XIX—XX в. категорично преобладават листовидните. Специално трябва да се отбележи, че пафтите от Окорш имат голямо сходство с пафти не само от Добруджа и Лудогорието, но и с образци от Влахия, Молдова, Македония, Сърбия, Гърция до Унгария и Закавказието — изобщо в границите на Османската империя през XVII—XVIII в., когато се слага началото и се разпространява тази мода. Не мога да кажа с положителност дали всички народи и етнически групи в тези огромни гра-

ници от Кавказ и Персия до Тиса и Степите на Евразия са завладени от тази мода. Несъмнено обаче в границите на империята тя е засвидетелствана при българките в почти всички етнографски области, гагаузките, алианките (казълбашките), сръбките, влахините, молдованките (?)³. Остава дискуссионен въпрос дали турчините-сунитки ползват този накит, защото той отсъства в костюмът им (специално на Балканите) през XIX—XX в. Действително има косвени писмени сведения в тази насока, но те заслужават нарочна проверка (Mototolea 2015—2016: 349—351 с посочените източници). Любопитно е, че в Закавказието с пафти се кичат черкезките и адигейските жени, при които наблюдаваме контаминация на езически с мюсюлмански черти в погребалния обряд (Дружинина 2014: 87—88). Забележително е, че във всички посочени региони живеят заедно различни народи, което формира един културен кръг, доловим и в ползването на еднотипни пафти. След средата на XIX в. обаче повсеместно пафтите продължават да красят националните костюми преимуществено на българките и живеещите съвместно с тях алианки (казълбашки) и гагаузки, докато при останалите народи на Балканите (туркини, гъркини, сръбкини, влахини, арменки, молдованки и пр.) те постепенно отпадат. Същевременно след средата на XIX — началото на XX в. пафтите се уголемяват средно около 5 пъти в сравнение с образците от XVII—XVIII в., което навремето ни наклони на идеята, че колкото образците са по-малки, толкова са по-ранни (Атанасов 1987: 27—31).

На този фон селището от османската епоха до Окорш от XVII — началото (средата?) на XIX в. с разглежданата колекция пафти се вмести в голямата група поселения в Добруджа и Лудогорието, основано от въпросните заточеници (сюрдюни) (Чаушев 2006: 33—40) създали *a fundamentum* новата селищна мрежа във вътрешността на равнинната територия на Североизточна България през XVI—XVII в. (Атанасов 2009: 10—18, обр. 4.). Твърда обаче трябва да се уточнява дали това население носи и разпространява модата на пафтите (предвид отсъствието им при тур-

³ Действително в Южна Молдова в Костешти, Белгород и др. са регистрирани пафти, но не е изключено тази мода да е привнесена от заселилите се по тези места в края на XVIII и първата половина на XIX в. българки и гагаузки. На безспорни молдовски обекти от XVIII—XIX в. в Северна Молдова пафти липсват?! Проблемът се нуждае от доуточняване.

кините) в Североизточна България (документирани находки тук са най-многобройни) и изобщо на Балканите. Предвид формирането на общ културен кръг в Османската империя през XVII в. са допустими и други пътища за разпространението им и инплантирането на тази мода сред различни етноси.

Относно семантиката на пафтите продължаваме да се придържаме към становището, което изказахме по повод Силистренската колекция преди 30 години, че освен

практическа те имат и подчертано апотропеични функции (Атанасов 1987: 36). Коланът, респективно пафтите, предпазват детеродните способности на жените (носят се главно от омъжени жени!) и плодът им от лош, целящ да ги увреди поглед. Поради това и двойката пафти наумяват две очи. Прочее, още в Ранното средновековие човешкото лице като апотропей е често тиражирано върху амулети и коланни токи и апликации (Рашев 1984: 129—134).

Каталог на находките

№	Тип	Инв. № по сигниране	Описание на формата и украсата	Част от комплект	Свързващи пластини	Материал	Размери (см)	Снимка
1	I	944	Кръгла корубеста пафта без украса	Мъжка	1	Бронз	2,7 × 2,4	
2	I	924	Кръгла корубеста пафта без украса	Мъжка	1	Бронз	2,8 × 2,8	
3	I	923	Кръгла корубеста пафта без украса	Женска	1	Бронз	3,7 × 2,7	
4	I	922	Кръгла корубеста пафта без украса	Женска	1	Бронз	4,1 × 2,9	
5	I	917	Кръгла корубеста пафта без украса	Мъжка	2	Бронз	7,1 × 6,1	

№	Тип	Инв. № по сиг-ниране	Описание на формата и украсата	Част от комплект	Свързващи пластини	Материал	Размери (см)	Снимка
6	Ila	1354	Малка корубеста пафта със стилизирана розета в центъра	?	1 ?	Бронз	2,0 × 2,0	
7	Ila	1352	Малка корубеста пафта със стилизирана розета в центъра	Мъжка	1	Сребро?	3,5 × 2,3	
8	Ila	927	Малка корубеста пафта със стилизирана розета в центъра	Мъжка	1	Бронз	3,6 × 3,0	
9	Ila	930	Малка корубеста пафта със стилизирана розета в центъра	Мъжка	1	Бронз	3,9 × 2,9	
10	Ila	929	Малка корубеста пафта със стилизирана розета в центъра	Мъжка	1	Бронз	4,3 × 2,9	
11	Ila	926	Малка корубеста пафта със стилизирана розета в центъра	?	2	Бронз	5,3 × 4,7	
12	Ila	918	Малка корубеста пафта със стилизирана розета в центъра	Женска	2	Бронз	7,3 × 5,4	

№	Тип	Инв. № по сиг-ниране	Описание на формата и украсата	Част от комплект	Свързващи пластини	Материал	Размери (см)	Снимка
13	IIб	925	Малка корубеста пафта със стилизирана розета в центъра и със сложно трисъставно уширение	Мъжка	1	Бронз	4,2 × 3,0	
14	IIв	935	Щитовидна пафта с издължена плочка и релефен розов храст	Мъжка	1	Бронз	4,7 × 3,6	
15	IIв	915	Голяма корубеста пафта със стилизирана розета в центъра	Женска	2	Бронз	7,9 × 5,8	
16	IIIa	936	Кръгла корубеста пафта със звездообразен орнамент	Мъжка	1	Бронз	3,6 × 2,7	
17	IIIa	934	Кръгла корубеста пафта със звездообразен орнамент	Мъжка	1	Бронз	4,4 × 3,4	
18	IIIб	937	Кръгла корубеста пафта със звездообразен орнамент	Женска	2	Бронз	5,3 × 3,7	
19	IVa	938	Щитовидна пафта с конвексно отлята плочка и релефни флорални мотиви	Мъжка	1	Сребро? Бронз?	3,9 × 3,1	

№	Тип	Инв. № по сиг-ниране	Описание на формата и украсата	Част от комплект	Свързващи пластини	Материал	Размери (см)	Снимка
20	IVa	939	Щитовидна пафта с конвексно отлята плочка и релефни флорални мотиви	Женска	1	Сребро	3,9 × 3,2	
21	IVa	940	Щитовидна пафта с конвексно отлята плочка и релефни флорални мотиви	Мъжка	1	Сребро?	4,1 × 3,2	
22	IVa	1351	Щитовидна пафта с конкавно отлята плочка	Женска	1 ? 2 ?	Сребро?	4,2 × 3,2	
23	IVa	1346	Щитовидна пафта с конкавно отлята плочка	Женска	1	Сребро?	4,2 × 3,5	
24	IVa	1345	Щитовидна пафта с конвексно отлята плочка и релефни флорални мотиви	Мъжка	1 ? 2 ?	Сребро? Бронз?	4,4 × 3,5	
25	IVb	1348	Щитовидна пафта с конкавно отлята плочка	Женска	1	Сребро	2,9 × 2,3	
26	IVb	1349	Щитовидна пафта с равно отлята плочка и гравирана украса	Женска	1 — ?	Бронз	2,8 × 2,7	
27	IVb	332	Щитовидна пафта с равно отлята плочка и гравирана украса	Мъжка	1	Бронз	3,7 × 2,5 см	

№	Тип	Инв. № по сиг-ниране	Описание на формата и украсата	Част от комплект	Свързващи пластини	Материал	Размери (см)	Снимка
28	IVг	941	Щитовидна пафта с конвексно отлята плочка и релефни флорални мотиви	Женска	1	Бронз	4,6 × 2,4	
29	IVг	1344	Щитовидна пафта с конвексно отлята плочка и релефни флорални мотиви	Мъжка	1	Сребро? Бронз?	4,2 × 2,3	
30	IVг	1350	Щитовидна пафта с конвексно отлята плочка и релефни флорални мотиви	Женска	1 ? 2 ?	Сребро?	5,0 × 3,5	
31	IVд	1347	Щитовидна пафта с равно отлята плочка и гравирана украса	Женска	1 ?	Сребро?	5,4 × 5,6	
32	IVд	1355	Щитовидна пафта с равно отлята плочка и гравирана украса	?	1 ? 2 ?	Сребро	4,9 × 4,7	
33	V	331	Листовидна пафта с форма на стилизирано лале	Женска	1	Бронз	5,4 × 3,7	
34	V	916	Коланна апликация във вид на листовидна пафта	не е пафта	2	Бронз	6,5 × 5,3	
35	V	921	Коланна апликация във вид на листовидна пафта	не е пафта	2	Бронз	6,3 × 5,5	

№	Тип	Инв. № по сиг-ниране	Описание на формата и украсата	Част от комплект	Свързващи пластини	Материал	Размери (см)	Снимка
36	V	330	Щитовидна пафта с назъбено изрязана плочка	Мъжка	2	Бронз	4,2 × 3,3	
37	V	1359	Щитовидна пафта с равно отлята плочка и гравирана украса	?	1 ?	Бронз? Сребро?	5,1 × 4,7	
38	V	920	Щитовидна пафта с равно отлята плочка и гравирана украса	Мъжка	2	Бронз	6,9 × 5,4	

Литература

- Абызова Е. Н., Рябцева С. С. 2007. Пряжки-пафты из собрания Национального музея археологии Молдовы. *Tyragetia S.N. I* (XVI) (2), 95—105.
- Абызова Е. Н., Рябцева С. С. 2015. Пряжки-пафты из Костешть и Белгорода-Днестровского в системе женского костюма населения Карпато-Балканского региона. В: Степанова Ю. В. (ред.-сост.). *Женская традиционная культура и костюм в эпоху Средневековья и Новое время. Материалы Международного научно образовательного семинара 3*. Тверь, 3—13.
- Атанасов Г. 1987. Традиционен български накит (По повод колекцията от пафти в Силистренския музей). *Българска етнография* (4), 25—36.
- Атанасов Г. 2009. *Добруджанското деспотство. Към политическата, църковната, стопанската и културната история на Добруджа през XIV век*. Велико Търново: Фабер.
- Атанасов Г., Григоров В. 2002—2003. Метални накити от ранносредновековни крепости в Южна Добруджа. *Известия на народния музей Варна* 38—39, 331—391.
- Атанасов Г., Йорданов Ив. 1994. *Средновековният Ветрен на Дунав*. Шумен: Николов.
- Вачев Х. 2012. *Един храм, един некропол, две религиозни общности*. Велико Търново: Фабер.
- Георгиева С., Бучински Д. 1959. Предварителни проучвания на средновековното селище до гр. Враца. *Известия на археологическия институт* 22, 345—352.
- Георгиева С. 1974. Накити и части от тъкани из Двореца на Царевец. В: *Царевград Търнов. Дворецът на българските царе през Втората българска държава*. Т. 2. Керамика, битови предмети и въоръжение, накити и тъкани. София: БАН, 393—399.
- Даскалов и др. 2016: Даскалов М., Трендафилова К., Попов Х., Стойчев Р., Георгиев П. 2016. Спасително археологически проучване на късносредновековен некропол на западната дъга на Софийски околовръстен път. *Археологически открития и разкопки през 2015 г.* София, 756—759.
- Джингов Г. 1982. Археологически изследвания в западната част на укрепеното селище при Стърмен (сектори I, III, V и VI). В: *Ранносредновековното селище при село Стърмен*. Разкопки и проучвания VII. София: БАН, 9—69.
- Димитров Стр. 1999. Нови данни за демографските отношения в Южна Добруджа през първата половина на XVI век. *Добруджа* 14/16, 278—333.
- Дружинина И. 2014. Погребение с пряжками-пафтами из адыгского могильника Грузинка Ха. *КСИА* 232, 80—89.
- Койчева К. 1986. Спасителни археологически разкопки на ул. „Радецки“ в Габрово. *Археологически разкопки и проучвания през 1985 г.*, 180—181.
- Манева Е. 2011. Од средновековните појасни гарнитури до подоцнежните пафти. *Годишен зборник* 65, 86—103.
- Маргос А. 1986. Ранносредновековните църкви „Св. Димитър“ и „Св. Никола“ в село Пороище, Разградско. *Известия на народния музей Варна* 37, 107—132.
- Миков В. 1938. Материали от разкопките през 1934—1935 г. В: *Мадара*. Т. 2. София.
- Мисько Ю., Пивоваров С. 2012. Турецки артефакти з розкопак Хотинської фортеці у 2011 р. В: *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*

- 21 (2), 367—370.
- Нешева В. 1985. Средновековни накити от Варненския музей. *Известия на народния музей Варна* 36, 114—120.
- Рашев Р. 1984. За езическия лицев образ (По повод някои коланни апликации). В: *Сборник в чест на проф. Станчо Ваклинов*. София, 129—134.
- Станчев Ст., Иванов Ст. 1958. *Некрополът до Нови Пазар*. София: БАН.
- Стойков Р. 1971. Селища в Силистренски санджак през 70-те години на XVII в. *Известия на народния музей Варна* XII, 163—181.
- Христова Р. 2006. Средновековни пафти от Карнобатско. В: *Тракия и Хемимонт IV—XIV век*. Т. 1. Варна: Зограф, 108—111.
- Чаушев Е. 2006. За категорията „заточеници“ според разпоредбите на кануннаме за лива Силистра от времето на султан Сюлейман (1520—1566). *Път* (5), 33—40.
- Чангова Й. 1972. *Средновековното селище над тракийския град Севтополис XI—XIV в.* София.
- Шишлов и др. 2003: Шишлов А., Колпакова А., Федоренко Н., Кизенёк Л., Дмитрук В. 2003. Изследване курганного могилника Бжид 2 в 2001 г. *Исторические записки: Исследования и материалы* 4. Новороссийск, 57—89.
- Batrana L., Batrana A. 1977. Contribuții la cunoașterea arhitecturii medievale din Dobrogea: biserica sf. Atanasie din Niculițel (jud. Tulcea). *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 28 (4), 531—552.
- Cristocea S. 1990. Biserica Drujești din Curtea de Argeș în lumina cercetărilor arheologice. *Revista monumentelor arheologice* (1), 30—35.
- Custorea G. 1983. Sondajul arheologic de Ester (judetul Constanța). *Materiale și cercetări arheologice*. București, 545—550.
- Custorea G. 1986. Raport de cercetare. Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester-Târgușor. *Materiale*. București, 300—304.
- Davidson G. 1952. *Corinth XII. The Minor Objects*. ASCSA 12. Princeton; New Jersey.
- Dumitriu L. 2001. *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.—15. Jahrhundert*. Bukarest: Tipored SRL.
- Hampel J. 1905. *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn* I. Braunschweig: F. Vieweg und Sohn.
- Mototolea A. 2015—2016. Catarama-pafta de influență oriental din colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța. *Pontica* XLVIII—XLIX, 315—356.
- Popescu D., Rosseti V. 1959. Săpăturile arheologice de la Ratevoști. *Materiale și cercetări arheologice* 6, 703—717.
- Reabteva S.S. 2014. *Piese de podoabă și de vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural-istorice (secolele XIV—XVII)*. Brăila: Editura Istros.
- Stănică A., Ailincăi S., Ignat A., Zvîncă I. 2005—2006. Noi descoperiri funerare de pe teritoriul localității Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea). *Peuce* 3—4, 317—330.
- Vasilii I. 1995. Cimitirul medieval de la Isaccea — biserica Sf. Gheorghe. *Peuce* XI, 373—410.
- Vasilii I. 1996. Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare medieval din colecțiile muzeului de arheologie din Tulcea. *Peuce* XII, 225—242.
- Zaharia E. 1962. Sondajele arheologice de Dănești. *Materiale și cercetări arheologice* 8, 47—64.

References

- Abyzova, E.N., Ryabtseva, S.S. 2007. In *Tyragetia S.N. I (XVI) (2)*, 95—105 (in Russian).
- Abyzova, E.N., Ryabtseva, S.S. 2015. In Stepanova, Yu.V. (ed., comp.). *Zhenskaya traditsionnaya kultura i kostium v epokhu Srednevekov'ia i Novoe vremia (Women's Traditional Culture and Costume in the Middle and Modern Ages)* 3. Tver, 3—13 (in Russian).
- Atanasov, G. 1987. In *Bălgarska etnografiya (Bulgarian Ethnography)* (4), 25—36 (in Bulgarian).
- Atanasov, G. 2009. *Dobrudzhanskoto despotstvo. Kăm politicheskata, tsărkovnata, stopanskata i kulturnata istoriya na Dobrudzha prez XIV vek (Despotate of Dobruja. Concerning the political, clerical, economical and cultural history of the Dobroudja in the 14th century)*. Veliko Tarnovo: "Faber" Publ. (in Bulgarian).
- Atanasov, G., Grigorov, V. 2002—2003. In *Izvestiya na narodniya muzej Varna (Reports of Varna National Museum)* 38—39, 331—391 (in Bulgarian).
- Atanasov, G., Jordanov, I. 1994. *Srednovekovniyat Vétren na Dunav (Medieval Town of Vétren on the Danube)*. Shumen: "Nikolov" Publ. (in Bulgarian).
- Vachev, Kh. 2012. *Edin khram, edin nekropol, dve religiozni obshnosti (One Temple, One Necropolis, Two Religious Communities)*. Veliko Tarnovo: "Faber" Publ. (in Bulgarian).
- Georgieva, S., Buchinski, D. 1959. In *Izvestiya na Arkheologicheskaya institut (Reports of Archaeological Institute)* 22, 345—352 (in Bulgarian).
- Georgieva, S. 1974. In *Tsarevgrad Tărnov 2. Dvoretstăt na bălgarskite tsare prez Vtorata bălgarska dărzhava (Tyrnovo, the Tsars' Capital 2. The Palace of Bulgarian Tsars of the Second Bulgarian Kingdom)*. Vol. 2. *Keramika, bitovi predmeti i vđorăzhenie, nakiti i tăkani (Ceramics, Household Items and Armaments, Ornaments and Fabrics)*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 393—399 (in Bulgarian).
- Daskalov, M., Trendafilova, K., Popov, Kh., Stojchev, R., Georgiev, P. 2016. In *Arkheologicheski otkritiya i razkopki prez 2015 g. (Archaeological Discoveries and Excavations in 2015)*. Sofia, 756—759 (in Bulgarian).
- Dzhingov, G. 1982. In Mikhajlov, S., Dzhingov, G., Vălov, V., Dimova, V. *Rannosrednovekovnata selisthe pri selo Stărmen (Early Medieval Settlement near Stărmen Village, Silistra Region)*. Series: Razkopki i prouchvaniya (Excavations and Research) VII. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 9—69 (in Bulgarian).
- Dimitrov, Str. 1999. In *Dobrudzha (Dobruja)* 14/16, 278—333 (in Bulgarian).
- Druzhinina, I. 2014. In *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii (Brief Communications of the Institute of Archaeology)* 232, 80—89 (in Russian).
- Kojcheva, K. 1986. In *Arkheologicheski razkopki i prouchvaniya prez 1985 g. (Archaeological Excavations and Investigations in 1985)*, 180—181 (in Bulgarian).
- Maneva, E. 2011. In *Godišen zbornik (Yearbook)* 65, 86—103 (in Serbian).
- Margos, A. 1986. In *Izvestiya na narodniya muzej Varna (Reports of Varna National Museum)* 37, 107—132 (in Bulgarian).
- Mikov, V. 1938. In *Madara (Madara)* 2. Sofia (in Bulgarian).
- Mysko, Yu., Pyvovarov, S. 2012. In Tytov, O.M. (ed.). *Novi doslidzhennya pam'yatok kozats'koi doby v Ukraïni (Recent Studies of Sites of the Cossacs Time in Ukraine)* 21 (2). Kiev: Archaeological Sites Research Center, National Academy of Sciences of Ukraine; Ukrainian Society for Protection of Historical and Cultural Heritage, 367—370 (in Ukrainian).
- Nesheva, V. 1985. In *Izvestiya na narodniya muzej Varna (Reports of Varna National Museum)* 36, 114—120 (in Bulgarian).
- Rashev, R. 1984. In *Sbornik v chest na prof. Stancho Vaklinov (Collected Papers in Honor of Professor Stancho Vaklinov)*. Sofia, 129—134 (in Bulgarian).

- Stanchev, St., Ivanov, St. 1958. *Nekropolăt do Novi Pazar (Necropolis near Novi Pazar)*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences (in Bulgarian).
- Stojkov, R. 1971. In *Izvestiya na narodniya muzej Varna (Reports of Varna National Museum)* XII, 163—181 (in Bulgarian).
- Khristova, R. 2006. In *Trakiya i Khemimont IV—XIV v. (Thrace and Haemimons in 4th—14th Centuries)* 1. Varna: “Zograf” Publ., 108—111 (in Bulgarian).
- Chaushev, E. 2006. In *Păt (Way)* (5), 33—40 (in Bulgarian).
- Changova, J. 1972. *Srednovekovnoto selishche nad trakiiskii grad Sevtopolis XI—XIV v. (Medieval Unfortified Site near the Thracian Town of Sevtopolis)*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences (in Bulgarian).
- Shishlov, A., Kolpakova, A., Fedorenko, N., Kizenek, L., Dmitruk, V. 2003. In *Istoricheskie zapiski (issledovaniia i materialy) (Historical Proceedings (Research and Materials))* 4. Novorossiisk, 57—89 (in Russian).
- Batrana, L., Batrana, A. 1977. Contribuții la cunoașterea arhitecturii medievale din Dobrogea: biserica sf. Atanasie din Niculițel (jud. Tulcea). *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 28 (4), 531—552.
- Cristocea, S. 1990. Biserica Drujești din Curtea de Argeș în lumina cercetărilor arheologice. *Revista monumentelor arheologice* (1), 30—35.
- Custorea, G. 1983. Sondajul arheologic de Ester (judetul Constanța). *Materiale și cercetări arheologice*. București, 545—550.
- Custurea, G. 1986. Raport de cercetare. Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester-Târgușor. *Materiale*. București, 300—304.
- Davidson, G. 1952. *Corinth XII. The Minor Objects*. ASCSA 12. Princeton; New Jersey.
- Dumitriu, L. 2001. *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.—15. Jahrhundert*. Bukarest: Tîpored SRL.
- Hampel, J. 1905. *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn* I. Braunschweig: F. Vieweg und Sohn.
- Mototolea, A. 2015—2016. Catarama-pafta de influență oriental din colecțiile Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța. *Pontica* XLVIII—XLIX, 315—356.
- Popescu, D., Rosseti, V. 1959. Săpăturile arheologice de la Ratevoști. *Materiale și cercetări arheologice* 6, 703—717.
- Reabțeva, S.S. 2014. *Piese de podoabă și de vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural-istorice (secolele XIV—XVII)*. Brăila: Editura Istros.
- Stănică, A., Ailincăi, S., Ignat, A., Zvincă, I. 2005—2006. Noi descoperiri funerare de pe teritoriul localității Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea). *Peuce* 3—4, 317—330.
- Vasiliu, I. 1995. Cimitirul medieval de la Isaccea — biserica Sf. Gheorghe. *Peuce* XI, 373—410.
- Vasiliu, I. 1996. Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare medieval din colecțiile muzeului de arheologie din Tulcea. *Peuce* XII, 225—242.
- Zaharia, E. 1962. Sondajele arheologice de Dănești. *Materiale și cercetări arheologice* 8, 47—64.

Статья поступила в сборник 25 ноября 2018 г.

Georgi Atanasov (Silistra, Bulgaria). Doctor of Historical Sciences. Regional History Museum¹.

Атанасов Георги Георгиев (Силистра, Болгария). Доктор исторических наук. Региональный исторический музей.

E-mail: geoatal@abv.bg

Kaloyan Dimov (Silistra, Bulgaria). Regional History Museum².

Димов Калоян Руменов (Силистра, Болгария). Региональный исторический музей.

E-mail: kdimov1992@gmail.com

Address: ^{1,2} Rakovsky St., 24, Silistra, 7500, Bulgaria

Список сокращений

АВЕС	— Археология Восточно-Европейской степи. Саратов.
АГОИАМЗ	— Астраханский государственный объединенный историко-архитектурный музей-заповедник. Астрахань.
АДСВ	— Античная древность и средние века. Свердловск.
АДУ	— Археологічні дослідження в Україні. Київ.
АЕС	— Археология Евразийских степей. Казань.
АИК	— Археологические исследования в Крыму. Симферополь.
АИУ	— Археологические исследования на Украине. Киев.
АКМ	— Археологическая карта Молдавии. Кишинёв.
АЛЛУ	— Археологічний літопис Лівобережної України. Полтава.
АН МССР	— Академия наук Молдавской ССР. Кишинёв.
АН РТ	— Академия наук Республики Татарстан. Казань.
АН СССР	— Академия наук СССР. Москва.
АНО НИЦ	— Автономная некоммерческая организация «Научно-исследовательский центр по сохранению культурного наследия». Саратов.
АО	— Археологические открытия. Москва.
АС	— Археологический съезд.
АЭАЕ	— Археология, этнография и антропология Евразии. Новосибирск.
БАН	— Българската Академия на науките. София.
БГИАМЗ	— Болгарский государственный историко-архитектурный музей-заповедник. Болгар.
БГИАПМЗ	— Билярский государственный историко-археологический и природный музей-заповедник. Билярск.
БИ	— Боспорские исследования. Симферополь; Керчь.
БНЦ СО РАН	— Бурятский научный центр Сибирского отделения Российской Академии наук. Улан-Удэ.
БСП	— Българите в Северното Причерноморие. Одесса.
ВАШ	— университет «Высшая Антропологическая Школа». Кишинёв.
ВВМ	— Весник Војног музеја. Београд.
ВГУ	— Воронежский государственный университет. Воронеж.
ВДИ	— Вестник древней истории. Москва.
ВИГл	— Војно-историјски гласник. Београд.
ВИСб	— Военно-исторически сборник. София.
ВКЛ	— Великое княжество Литовское.
ВКНЛУ	— Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Київ.
ВНОТ	— Вестник научного общества татароведения. Казань.
ВНУ «ЛП». АД	— Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Армія та держава. Львів.
ВолГУ	— Волгоградский государственный университет. Волгоград.
ГАСО	— Государственный архив Саратовской области. Саратов.
ГИАМЗ	— Государственный историко-археологический музей-заповедник.
ГИМ	— Государственный исторический музей. Москва.
ГМИИ РТ	— Государственный музей изобразительных искусств Республики Татарстан. Казань.
ГЭ	— Государственный Эрмитаж. Ленинград / Санкт-Петербург.
ДВГУ	— Дальневосточный государственный университет. Владивосток.
ДВНЦ АН СССР	— Дальневосточный научный центр Академии наук СССР. Владивосток.
ДВО РАН	— Дальневосточное отделение Российской Академии наук. Владивосток.
ДонГУ	— Донецкий государственный университет. Донецк.
ДонНУ	— Донецкий национальный университет. Донецк.
ДП	— Древнее Причерноморье, Одесса.
ДСПиК	— Древности Степного Причерноморья и Крыма. Запорожье.
ДСЦА	— Древности Сибири и Центральной Азии. Горно-Алтайск.
ЖМНП	— Журнал Министерства народного просвещения. Санкт-Петербург.
ЗГУ, ЗНУ	— Запорожский государственный (национальный) университет. Запорожье.
ЗО	— Золотоордынское обозрение. Казань.
ЗООА	— Записки Одесского археологического общества. Одесса.
ЗОКМ	— Запорожский областной краеведческий музей. Запорожье.
ЗОНТОАМ	— Записки отдела нумизматики и торевтики Одесского археологического музея. Одесса.
ЗООИД	— Записки Одесского общества истории и древностей. Одесса.
ЗОРСА	— Записки отдела русской и славянской археологии. Санкт-Петербург.

ЗРВИ	— Зборник радова Византолошког института. Београд.
ЗЦ	— Золотоордынская цивилизация. Казань.
ИА АН РТ	— Институт археологии им. А. Х. Халикова Академии наук Республики Татарстан. Казань.
ИА НАНУ	— Институт археологии Национальной академии наук Украины. Киев.
ИА РАН	— Институт археологии Российской Академии наук. Москва.
ИАИАИАНД	— Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону. Азов.
ИАК	— Известия Императорской археологической комиссии. Санкт-Петербург.
ИАК РАН	— Институт археологии Крыма Российской академии наук. Симферополь.
ИВ РАН	— Институт востоковедения Российской Академии наук. Москва.
ИВИ РАН	— Институт всеобщей истории Российской Академии наук. Москва.
ИЕИМ	— Известия на Етнографския институт и музей. София.
ИИ АН РТ	— Институт истории им. Ш. Марджани Академии наук Республики Татарстан. Казань.
ИИВЕ	— Исследования по истории Восточной Европы. Минск.
ИИВИ	— Известия на Института за военна история. София.
ИИДС	— Известия на Историческото дружество в София. София.
ИИМ Кюстендил	— Известия на Историческия музей — Кюстендил.
ИИМК	— Институт истории материальной культуры Российской Академии наук. Ленинград / Санкт-Петербург.
ИМКУ	— История материальной культуры Узбекистана. Ташкент; Самарканд.
ИМЮИБ	— Известия на музеите в Югоизточна България. Пловдив.
ИНАИ	— Известия на националния археологически институт. София.
ИНМВ	— Известия на народния музей във Варна. Варна.
ИТОИАЭ	— Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии. Симферополь.
ИТУАК	— Известия Таврической ученой архивной комиссии. Симферополь.
ИЯЛИ, ИЯЛИ АН РТ	— Институт языка, литературы и истории им. Г. Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан. Казань.
ІА НАНУ	— Інститут археології Національної Академії Наук України. Київ.
ІУ НАНУ	— Інститут історії України Національної Академії Наук України. Київ.
КБН	— Корпус боспорских надписей. Москва.
КД; ІК	— Княжа доба: історія і культура. Львів.
КДПУ	— Кіровоградський державний педагогічний університет. Кіровоград.
КЗВМ СУАК	— Книга записи вещей музея Саратовской ученой архивной комиссии, Саратов.
КСИА	— Краткие сообщения Института археологии. Москва.
КСИА АН УССР	— Краткие сообщения Института археологии Академии наук Украинской ССР. Киев.
КСИИМК	— Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР. Москва; Ленинград / Санкт-Петербург.
КубГУ	— Кубанский государственный университет. Краснодар.
ЛГУ	— Ленинградский государственный университет. Ленинград.
ЛНУ	— Львівський національний університет. Львів.
МА К(П)ФУ	— Музей археологии Казанского (Поволжского) федерального университета. Казань.
МАВДС	— Материалы по археологии Волго-Донских степей. Волгоград.
МАИАСК	— Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма. Севастополь; Тюмень; Нижневартовск.
МАИЭТ	— Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Симферополь; Керчь.
МарГУ	— Марийский государственный университет. Йошкар-Ола.
МГУ	— Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Москва.
МДАПВ	— Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття та Волини. Львів.
МДАСУ	— Матеріали та дослідження з археології Східної України. Луганськ.
МИА	— Материалы и исследования по археологии СССР. Москва; Ленинград.
НАВ	— Нижневолжский археологический вестник. Волгоград.
НАН	— Национальная академия наук.
НАНУ	— Национальная Академия наук Украины. Киев.
НВУУ	— Науковий вісник Ужгородського університету. Ужгород.
НГПИ	— Нижегородский государственный педагогический институт им. М. Горького. Нижний Новгород.
НГУ	— Новосибирский государственный университет. Новосибирск.
НиЭ	— Нумизматика и эпиграфика. Москва.
НКЦ	— Национальный культурный центр.
НМ РТ	— Национальный музей Республики Татарстан. Казань.
НЭ	— Нумизматика и эпиграфика. Москва.
ОАК	— Отчёты Императорской археологической комиссии. Санкт-Петербург.
ОІКМ	— Одеський історико-краєзнавчий музей. Одеса.
ОНУ	— Одесский национальный университет. Одесса.
ПА	— Поволжская Археология. Казань.
ПУУ	— Питання історії України. Чернівці.
ПСРЛ	— Полное собрание русских летописей.
РА	— Российская археология. Москва.
РАЕ	— Российский археологический ежегодник. Санкт-Петербург.

РАН	— Российская Академия наук. Москва.
РАНХиГС	— Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. Москва.
РГВИА	— Российский государственный военно-исторический архив. Москва.
РИМ	— Регионален исторически музей. Варна.
РСМ	— Раннеславянский мир. Археология славян и их соседей. Москва.
РФК	— развитие функций круга.
РФСОН	— Российский фонд содействия образованию и науке. Москва.
СА	— Советская археология. Москва.
САИ	— Свод археологических источников. Москва; Ленинград.
СБАН	— Списание на Българската Академия на науките. София.
СГУ	— Саратовский государственный университет. Саратов.
СГЭ	— Сообщения Государственного Эрмитажа. Санкт-Петербург.
СМЛ	— Славяно-молдавские летописи XV—XVI вв. Москва.
СНУ	— Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. Луганськ.
СОГУ	— Северо-Осетинский государственный университет им. К.Л. Хетагурова. Орджоникидзе.
СОИМК	— Самарский областной историко-краеведческий музей им. П.В. Алабина. Самара.
СПбГУ	— Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург.
ССПіК	— Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя.
СУАК	— Саратовская ученая архивная комиссия, Саратов.
СЭ	— Советская Этнография. Москва.
ТГЭ	— Труды Государственного Эрмитажа. Санкт-Петербург.
ТНКП	— Татарский народный комиссариат просвещения. Казань.
Труды ГИМ	— Труды Государственного Исторического музея. Москва.
ТСУАК	— Труды Саратовской ученой архивной комиссии. Саратов.
УАВ	— Уфимский археологический вестник. Уфа.
УЖ	— Український історичний журнал. Київ.
УПЦ КП	— Украинская Православная Церковь Киевского Патриархата.
УТОПІК	— Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури. Київ.
ЦАИ АГПА	— Центр археологических исследований Армавирской государственной педагогической академии. Армавир.
ЦП НАНУ	— Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Київ.
ЮБК	— Южный берег Крыма.
ЮНЦ РАН	— Южный научный центр Российской Академии наук. Ростов-на-Дону.
AARMSI	— Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice. București.
Akadosmos	— Akadosmos. Revistă de știință, inovare, cultură și artă. Chișinău.
AM	— Arheologia Moldovei. Iași.
ArhMed	— Arheologia medievală. Cluj Napoca.
ArhMold	— Arheologia Moldovei. Iași.
ARSR	— Academia Republicii Socialiste România. București.
ASCSA	— American School of Classical Studies at Athens.
BAR IS	— British Archaeological Reports, International Series. Oxford.
BSMRHA	— Bolgar State Museum-Reservation of History and Architecture. Bolgar.
BSNR	— Buletinul Societății Numismatice Române. București.
CCDJ	— Cultură și civilizație la Dunărea de Jos. Călărași.
CIG	— Corpus Inscriptionum Graecarum. Berolini.
CN	— Cercetări Numismatice. București.
DIR	— Documente privind istoria României. București.
DOP	— Dumbarton Oaks Papers. Cambridge, Mass.
IA URZ	— Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów.
ICOMOS	— International Council on Monuments and Sites. Paris.
IOSPE	— Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropoli.
NMRT	— National Museum of the Republic of Tatarstan. Kazan.
NyJAMÉ	— A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve. Nyíregyháza.
PAU	— Polska Akademia Umiejętności. Kraków.
RESEE	— Revue des Études Sud-Est Européennes. București.
SCIV	— Studii și Cercetări de Istorie Veche. București.
SCIVA	— Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie. București.
SFECAG	— Société Française d'Étude de la Céramique Antique en Gaule. Marseille.
SH	— State Hermitage. Saint Petersburg.
Stratum plus	— Stratum plus. Археология и культурная антропология. Санкт-Петербург; Кишинёв; Одесса; Бухапест.
UNESCO	— United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris.
VH	— Vojenská história. Bratislava.
WAW	— Wydawnictwo i Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawoczny. Racibórz.